Ст.Людкевич – автор мелодії пісні “Ой у лузі червона калина”

АНОТАЦІЯ

Мелодію пісні “Ой у лузі червона калина” з часу її виникнення та поширення приписували М.Гайворонському, Ф.Колессі, Г.Труху, С.Чарнецькому. В пісенниках позначали як “Народна”, “Пісня УСС(Українських Січових Стрільців) “, “Гімн УСС” та інші. Численні дослідники історичної пісні не сходились на одному авторові. Стаття присвячена з’ясуванню походження мелодії історичної пісні «Ой у лузі червона калина» та аналізу найраніших джерел її нотного запису. На основі ранніх публікацій і нотних матеріалів показано, що один із перших записів мелодії міститься у збірнику «Звуки України» (Нью-Йорк, 1919), де вона подана як народна пісня, записана Іваном Туркевичем, а також у виданні Івана Боберського «Українські Січові стрільці в Карпатах» (Відень, 1915).

Аналіз рукописних нот І. Туркевича свідчить, що первісний варіант мелодії мав позначення *moderato mesto* **і тактовий розмір 5/4, що надає їй журливого, скорботного характеру і не відповідає маршовому, ритмічному типу стрілецьких пісень. Це дає підстави припускати, що мелодія була записана ще перед Першою світовою війною і спочатку не була пов’язана з маршовим виконанням. В подальших виданнях 1915 р. вона подана адаптованою до стрілецького середовища.**

У статті також розглянуто обставини появи мелодії пісні з драми Василя Пачовського «Сонце Руїни», представленій в 1912 році у Львові. На це вказував композитор М.Гайворонський . В фіналі драми звучить скорботний солоспів персонажа Присі , який відповідає ранньому варіанту мелодії пісні. Музика до цієї драми була написана Станіславом Людкевичем, що підтверджується нотографією його творів. Він і є автор мелодії нової в драмі пісні. Простежується еволюція мелодії «Червоної калини» від ліричного

театрального та народного джерела до пізнішої маршової інтерпретації у стрілецькому середовищі.

Ранні нотні джерела

В пісеннику “Звуки України”, який зібрав та видав в 1919р. у Нью Йорку Дмитро Андрейко ,ця пісня позначена, як “ Народна пісня. Записав І.Туркевич”:

66. Пісня Січових Стрільців.
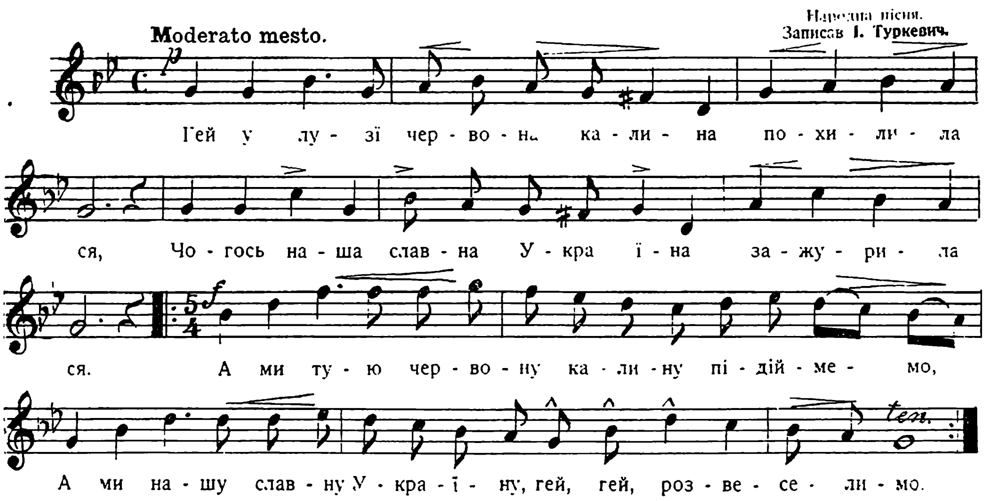
Фото 1

Іван Туркевич тривалий час (з 1905р) був членом комісії та постійним театральним референтом тов. “Руська Бесіда”, тому відвідував вистави, і цілком імовірно, що мелодія пісні могла бути записана ним саме під час театрального виконання. Його звіти з вистави “Сонце Руїни” знаходяться в Ф. 514 ЦДІА м.Львова. У короткому вступі до збірника Д.Андрейко наголошував, що всі пісні подав з першоджерел вірно та з поважнійших видань :

“ ***Головна ціль видання ’Звуки України’ є, щоби нашу пісню ширити тут на чужині, між своїми а й чужими; у своїх розбудить вона горячі рідні почування, а у чужих пошану і признанє. Друга ціль є та, щоби справити неточні, невдало і неуміло перероблювані, поперекручувані та помішані наші мелодії, які ширять слабші сьпіваки, а ще більше несовісні чужинецькі видавці. Майже всі пісні, поміщені в ‘Звуках України’, я подав вірно (виділ.***

Д.Андрейко) з поважніших наших видань і збірок; деякі тілько, меньше ще знані нашому загалови, я сам записав під ноти.”

Тим ‘поважнійшим’ виданням, з якого ним взято пісню , є “*Українські Січові стрільці в Карпатах. Наші стрільці в рік по Шевченківськім здвизі 28 червня 1914р*.”, виданий у Відні 28 червня 1915 р. Іваном Боберським. Тут подано пісню не шрифтовим друком , а рукописом І.Туркевича :
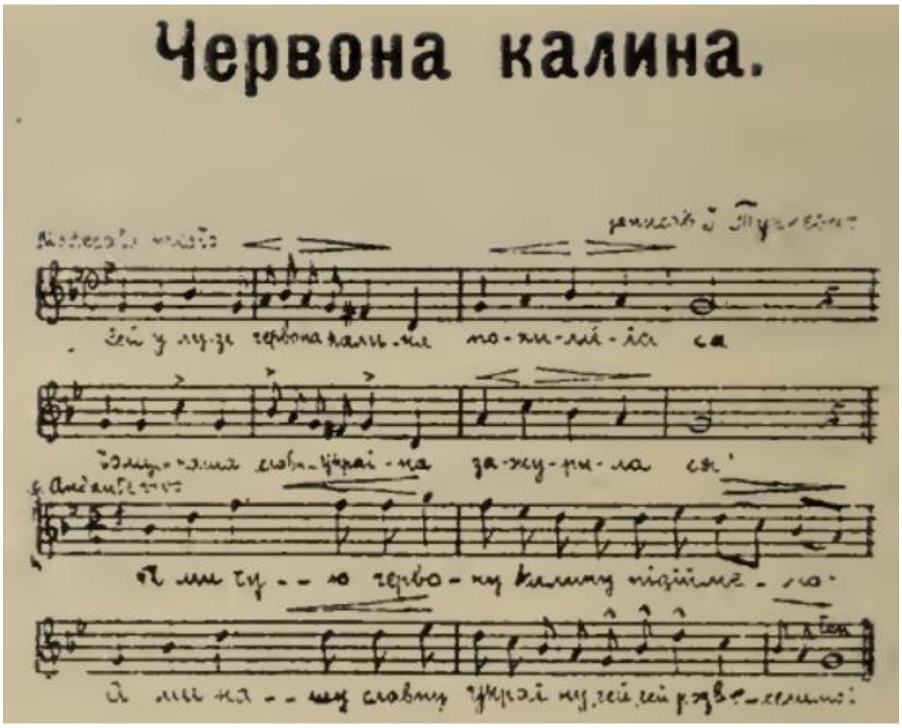
Фото 2

У цьому виданні лише дві пісні: крім “Червоної калини”, ще –“Журавлі”, вдвоє більшим форматом(у виданні) та чіткішим фото :
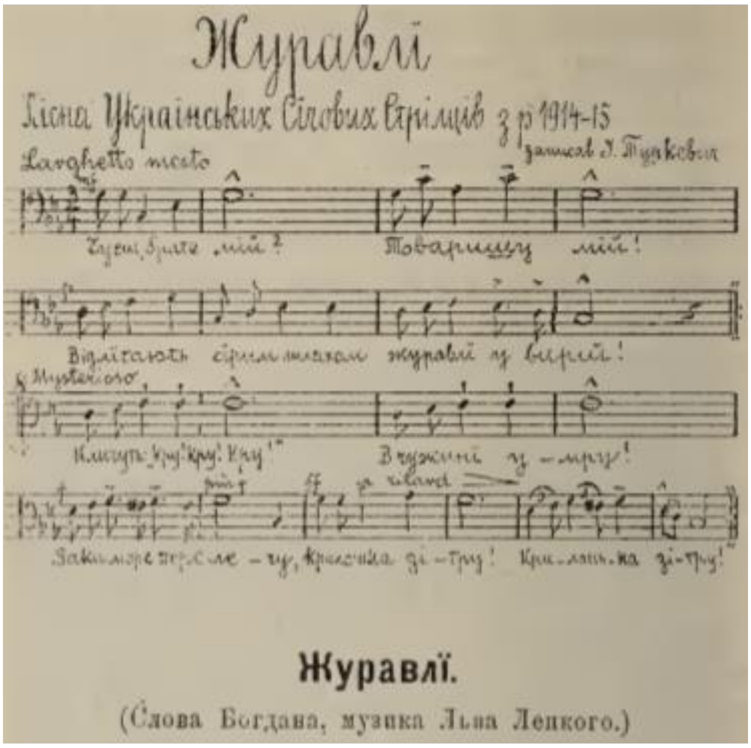
Фото 3

Порівнюючи ці два рукописи І.Туркевича можна зробити слідуючі важливі висновки.

Обставини та час запису мелодії

Пісня про журавлів вже має ,по-перше, назву “Журавлі”, по-друге, статус “Пісня Українських січових стрільців”. Вона записана І.Туркевичем в 1915 році. А пісня про червону калину в рукописі І.Туркевича не позначена як пісня УСС, ще не мала й загальновживаної назви – цю назву “Червона калина” додруковано у виданні. Можна стверджувати, що пісня про червону калину записана І.Туркевичем перед війною та була маловідомою.

Музично-стильові особливості мелодії

Крім того, мелодія позначена як ”Moderato mesto” (більш чітко в фото 1). Moderato mesto (іт. moderato — помірно, mesto — сумно, журливо) — це вказівка у музиці виконувати твір у помірному темпі, але сумно, скорботно, зажурено, що часто зустрічається в повільних частинах сонат, симфоній або романсах. “Mesto” позначена й мелодія “Журавлів”, що відповідало поминальному призначенню цієї пісні. Розмір 5/4 (фото 1,2) в мелодії “Червоної калини” — це складний, асиметричний або мішаний тактовий розмір і не підходить для маршових пісень.

Отже, пісня записана І.Туркевичем перед війною та була маловідомою і зовсім не підходила для маршу. Але, це мелодія саме “Червоної калини”, про це свідчать наведені вище два видання Д.Андрейко та І.Боберського, а також першодруки пісні в 1915р :
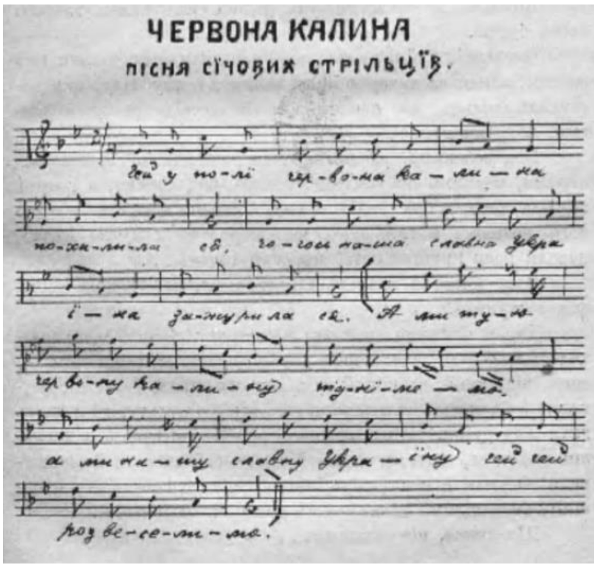
“Червона калина”. Збірка, присвячена Українським Січовим Стрільцям, зложив Богдан Лепкий. Відень, 1915р
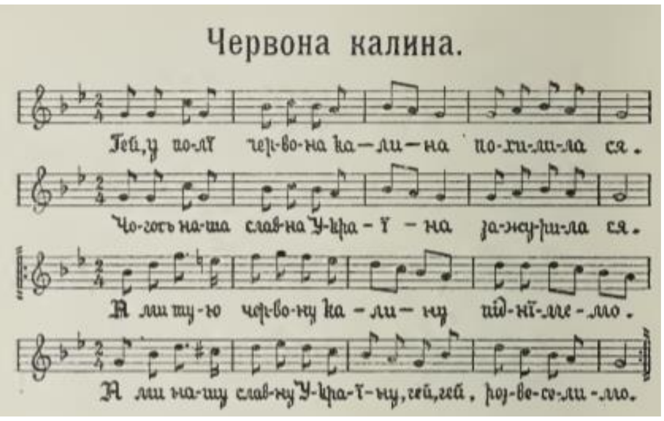
“Сім пісень. Гостинець для українських вояків.” Відень, 1915р

В наведених примірниках “Червона калина” та “Сім пісень” змінено розмір такту на ‘2/4’ та адаптовано пісню для маршу. Порівняння раннього варіанта мелодії з пізнішими стрілецькими виконаннями показує помітну еволюцію її музичної структури. У стрілецькому середовищі мелодія була спрощена, темп виконання пришвидшився, а метрична структура була пристосована до маршового ритму. Журлива, не ритмічна пісня, записана І.Туркевичем не відповідала маршовим пісням ,які звучали під час Шевченківського здвигу 28 червня 1914 року, а також, її не міг й співати хор війська під час походу в

драмі В.Пачовського “Сонце Руїни” в постановці С.Чарнецького в 1914р. (у Львові він вистави не ставив) в кінці другої дії .

Походження пісні з драми «Сонце Руїни»

Вистава В.Пачовського “Сонце Руїни” ставилась у Львові та інших містах з 1912р в постановці Й.Стадника і ,пізніше, з 1914р у Самборі та інших містах його наступником С.Чарнецьким, який у Львові вистави не ставив .

Про виконання пісні в драмі “Сонце Руїни” у Львові, а отже в 1912р в постановці Й.Стадника, вказує Михайло Гайворонський в публікації І.Боберського в газеті ”Діло” в 1916 році : “*Пісня про "Червону калину" прийшла з "Сонця руїни" В.Пачовського. Її розповсюдив український театр виставою сеї драми у Львові і по инших містах в Галичині.”*

[Діло, 17.03.1916]

Це засвідчують також інші джерела. Як зазначали В.І.Гордієнко (“Укр. Січові Стрільці”) та Л.Левицька (“Лев Туркевич”) І.Туркевич в 1914-1916-х роках перебував в Відні в складі Української Боєвої Управи до складу якої входили й скарбник І.Боберський та капельник оркестри УСС М.Гайворонський. Тому, авторитетне твердження М.Гайворонського, яке опубліковане в 1916р в тижневику “Діло” про походження пісні було попередньо узгоджене з о. І.Туркевичем, його першим вчителем музики, та І.Боберським, який опублікував рукопис у своєму виданні “Українські Січові стрільці в Карпатах” в 1915р., роком раніше.(див.вище).

Місце пісні у структурі драми

Лише в кінці драми “Сонце Руїни” виконується скорботна, жаліслива пісня з мелодією подібною до мелодії пісні про червону калину. Посеред драми подібного солоспіву немає. Виконує її дружина гетьмана Петра Дорошенка – Прися :

Прися Україно, ти береза, ти біла береза!...
(сьпіває божевільним, жалісним голосом)
Чи Ти в лузї не калина була?!...

ЗАВІСА СПАДАЄ.

Закінчення драми В.Пачовського "Сонце Руїни", Жовква,1911

Прися співає божевільним, жалісним голосом. І співає про Україну, тому "Ти" – з великої букви. І це не народна пісня "Чи я в лузі не калина була" (без '?!'), де йдеться про дівчину, яку повінчали і яка хоче втопитися .

Останній рядок можна представити й так: : "Чи Ти, Україно, в лузі не калина була ?!..." . Текст пісні , яку співає Прися, не вказано, вірогідно йдеться про пісню , в якій оспівується Україна та калина, тобто 'Гей у лузі червона калина', на яку вказував Михайло Гайворонський.

Причини відсутності тексту пісні у виданні драми

Причина може бути в цензурі, яка не дала дозволу й на виставу В.Пачовського "Сфінкс Європи". У виданні в 1911 році драми "Сонце руїни" крім фінальної пісні, також не надруковано всієї пісні "За Дорошенка , нашого пана" на слова В.Пачовського, а лише одна строфа :

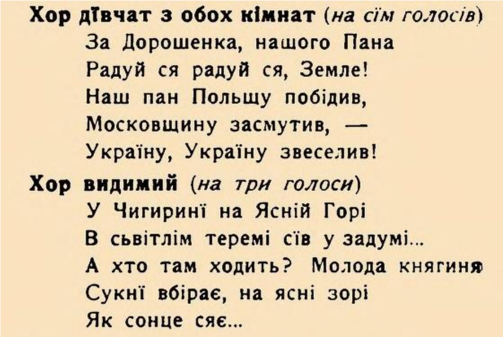
Хор дївчат з обох кімнат (*на сім голосів*)
За Дорошенка, нашого Пана
Радуй ся радуй ся, Земле!
Наш пан Польщу побідив,
Московщину засмутив, —
Україну, Україну звеселив!
Хор видимий (*на три голоси*)
У Чигирині на Ясній Горі
В сьвітлім теремі сів у задумі...
А хто там ходить? Молода княгиня
Сукні вбірає, на ясні зорі
Як сонце сяє...

Пісня на слова В.Пачовського " Присяга батави", яка згодом стала офіційним гімном УПА також відсутня, хоча в драмі "Сонце Руїни" вперше прозвучала у Львові в січні 1912 в постановці Й.Стадника.

Народна пісня "Гей не дивуйтесь, добрії люди" надруковано трьома строфами. Ці вибіркові скорочення чи відсутність текстів пісень можна пояснити. Автор спочатку подав рукопис драми «Сонце Руїни» на конкурс товариства "Просвіта", який відбувся в 1909р., але драма була відхилена. Б. Козак в статті "До історії постановок драми 'Сонце руїни'

В.Пачовського (“ Театральні відлуння”, Львів, 2010) цитує звіт комісії “Просвіти”, заключення якого таке :

“…*При більшому сконцентрованню акції та усуненню не одного зайвого та недраматичного і при осмисленню парафразування в мові дум і коляд – драма могла би відповісти умовам конкурсу.”*

Усунення зайвого та “парафразування ” в текстах пісень В.Пачовський зробив та знову подав на конкурс ,але, вже у Краєвий виділ Львова, після чого 16 березня 1911 року з-поміж шістнадцяти творів драма «Сонце Руїни» виборола перше місце.

Трансформація мелодії у маршовий варіант

Мелодія, започаткована в виставі драми “Сонце Руїни ” в 1912 році, адаптована до маршової завдяки аранжуванню капельником М.Коссаком після перестановки С.Чарнецьким пісні з фіналу драми в кінець другої дії в 1914 році. Михайло Коссак- театр.диригент, композитор,педагог. 1896-1914 – дириг. і хормейстер театру “Руська Бесіда”. 1899-1907 – педагог співу й музики Драм. студії при ньому. До 1914р разом з Й.Стадником вперше поставив на укр. сцені багато творів світ. оперної класики. Автор музики до укр. театр. вистав і оркестровки опери “Роксоляна” Д.Січинського. Аранжував укр.. нар. пісні, писав марші, п’єси для оркестру. Розстріляний НКВС в 1938р. Інженер С.Чарнецький вважав мелодію в обробці М.Коссака новоствореною та своєю. Він відомий передусім як поет і театральний діяч, а не як композитор. Жодних інших відомих музичних творів його авторства не зафіксовано.

Про перестановки в драмі та скорочення вказував Б. Козак (“Театральні відлуння”, 2010, Львів,стр.26) посилаючись на детальний звіт І.Туркевича про гастролі театру в Чорткові в 1914 році. Крім того, І.Туркевичу було відоме вранішне в 1912р. виконання пісні “Гей у лузі червона калина ” в цій виставі, тому про якусь там ‘нову’ пісню в детальному описі спектаклю не згадував.

До питання авторства мелодії

На сайті Меморіального музею С.Людкевича за матеріалами книги З.Штундер "Станіслав Людкевич. Життя і творчість." Т. 1. (Львів, 2005) в статті Р.Пасічник "Василь Пачовський і Станіслав Людкевич: на перехресті поезії та музики" стверджується, що музику до драми В.Пачовського "Сонце Руїни" написав С.Людкевич. На цьому ж сайті опублікована нотографія творів композитора , два з яких написані саме до цієї вистави :

" 82. Музика до драми „Сонце Руїни" В. Пачовського, нап. 1911 р. Сон Галі – солоспів для сопрано з супроводом ф-но з музики до драми „Сонце Руїни", нап. 1911 р. Рукопис не зберігся.

83. За Дорошенка, нашого пана – хор дівчат з супроводом ф-но з музики до драми В. Пачовського „Сонце Руїни", нап. 1911, вид. 1912 р."

Обидві пісні в драмі були новими, тому потребували написанню до них мелодії. А "Солоспів для сопрано" є лише в кінці драми у виконанні Присі. І зажурено співає вона про Україну - "Гей у лузі червона калина". Назву що в нотографії, можливо, змінено С.Людкевичем чи З.Штундер з огляду на безпеку. Навіть, набагато пізніше збірник праць С.Людкевича упорядкований З.Штундер , який вийшов друком в 1973р. , через декілька днів був вилучений і знищений, а дослідницю звільнили з роботи.

Отже, мелодія "Ой у лузі червона калина" походить із театральної музики до драми «Сонце Руїни» Станіслава Людкевича і згодом була трансформована у маршову інтерпретацію у стрілецькому середовищі. Автор мелодії – Станіслав Людкевич. Текст єдиної строфи пісні взято до драми з збірника "Історичні пісні українського народу", попередньо надрукованим в 1908 році у Львові (Б.Щедрий "І.Крип'якевич – автор та поширювач пісні "Гей у лузі червона калина" з 1908 року", сайт "Мислене древо").

Рідкісні фото

Алла Ільницька, м.н. співроб. ЛННБ ім. В. Стефаника опублікувала в 2017р фотографії серед яких Василь Пачовський, о.Іван Туркевич, Філарет Колесса, Іван Крип'якевич та інші.

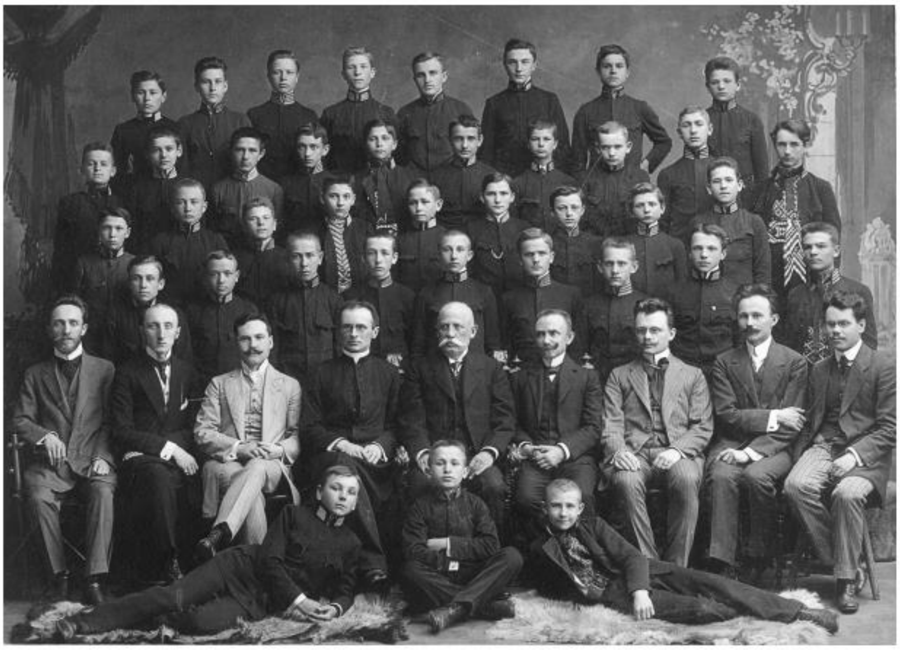

Фото 2. *IV клас Української академічної гімназії. Львів, [1909–1910]. Серед викладачів зліва направо: [Андрій ?] Сметанський, Євген Чумак, Лука Турчин, о. Іван Туркевич, Сидір Громницький, Філарет Колесса, Євген Форостина, Василь Пачовський, Петро Карманський*

На час цієї зйомки (фото 2), рік по атентату М.Січинського, їм вже був відомий збірник “Історичних пісень” (1908р.) . Їхня співпраця продовжувалась. Згодом, за ініціативи митроп. Андрея Шептицького о.І.Туркевичем та Ст.Людкевичем був започаткований Інститут церковної музики у Львові з формування спеціальної нотозбірні.
На фото 3 увесь колектив зібрався, серед яких І.Крип’якевич, щоб попрощатися з о.І.Туркевичем, який переходив на парохію св.П’ятниці.

Фото 3. *Учителі філії Української академічної гімназії з нагоди прощання з катихитом о. Іваном Туркевичем (сидить 4-й зліва) при його відході на парохію св. П'ятниці у Львові, 1925-1926. Фотоательє «Спорт», Львів. Серед інших у верхньому ряді зліва направо: Микола Мельник (3-й), Іван Брик (4-й). У середньому ряді зліва направо: Іван Крип'якевич (5-й), Денис Коренець (6-й), Гавриїл Костельник (7-й), Мирон Кордуба (8-й), Йосип Роздольський (9-ий), Філарет Колесса (10-ий), Євген Козак (11-ий). Сидить 1-ий зліва о. Ярослав Левицький*

Богдан Щедрий.